

Socrates-Plato's Ethical System and the Critique of Sophistic Morality in Classical Greece

Alireza Shafieyoun¹ | Hossein kalbasi Ashtari²

¹ Corresponding Author, MA of Philosophy, Farabi Campus, University of Tehran, Qom. Iran. E-mail: ashafieyoon@gmail.com

² Professor of Philosophy Department, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: hkashtari@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 11 September 2021

Received in revised form 15

December 2021

Accepted 25 December 2021

Published online 6 November 2022

Keywords:

Sophist's moral system, Socrates-Plato Ethical system, Virtue, prosperity, the concept of goodness.

ABSTRACT

Greek society was in the search for virtues and prosperity, at the end. In their traditional teachings, only the virtues obtained from the gods' attention and related to society were cherished. However, they gradually found out that the gods were their paragon for morals and virtues for no rationale. On this ground, their traditional beliefs started to change gradually. During the course of these changes, Sophists introduced themselves as the tutors of the new Greek generation. In their opinion, adherence to necessities beyond individuals is pointless, and human virtuosity is meaningless; Humans' prosperity is formed due to their nature and their natural demand of political power reinforcement. Yet Socrates's point of view was adaptable neither to sophists and the new Greek generation's moral system nor to traditional definitions of morality. Socrates demonstrated that if a moral system is not built on truth, all of the principles in the society are incorrect, creating harmful results instead of resulting in humans' prosperity as the extremity of every moral system. In his ethical system, virtue is not limited to minor matters. Still, it is a kind of human maturity that contains humans' grown dignity in every aspect of life in addition to political issues. In his view, all of the virtues are lucrative due to taking advantage of the idea of goodness. He believes that the knowledge of the concept of goodness is the foundation of all virtues, giving the human the might to identify evil and virtuous and leads him to prosperity.

Cite this article: Shafieyoun, A. & Kalbasi Ashtari, H. (2023). Socrates-Plato's Ethical System and the Critique of Sophistic Morality in Classical Greece. *Journal of Philosophical Investigations*, 17(43), 112-131. <http://doi.org/10.22034/JPIUT.2021.47877.2962>

© The Author(s).

<http://doi.org/10.22034/JPIUT.2021.47877.2962>

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Greek society was in the search for virtues and prosperity, at the end. In their traditional teachings, only the mythical virtues were considered valuable. They cherished characteristics like stoutness, braveness, fame, wealth and power and believed that without these affairs one cannot imagine virtues, gaining them and reaching prosperity. Overall, virtues were defined by collectivism and integration with the city people for Greek people. However, as the time passed, and especially in the 5th A.D, collectivist ethics and godly virtues gradually changed into extreme individualism.

On this ground, their traditional beliefs started to change gradually. During the course of these changes, Sophists introduced themselves as the tutors of the New Greek generation. In their opinion, adherence to necessities beyond individuals is pointless, and human virtuosity is meaningless; Humans' prosperity is formed due to their nature and their natural demand of political power reinforcement.

Yet Socrates-Plato moral system was adaptable neither to sophists and the New Greek generation's moral system nor to traditional definitions of morality. Socrates and his followers demonstrated that if a moral system is not built on truth, all of the principles in the society are incorrect, creating harmful results instead of resulting in humans' prosperity as the extremity of every moral system.

Methodology

In this paper, we tend to find the foundation for the intellectual system of Greek and sophists –as they been moral instructors- while taking a look into sophists' doctrine and their ideology about prosperity and human moral system in its life. On the other hand, we will show that Socrates and Plato were trying to present an accurate explanation of human view to the place of prosperity and moral virtues and found their moral system, at the end. To this end, we first analyze the characteristics of sophist's moral and intellectual system, in the means of how they saw moral meanings, especially the definition of righteous man and how they face Greek traditional definitions of prosperity, growth and virtues. Afterwards, we present the Socrates-Plato morality from in the means of how they interpret justice by referring to the Dialogues.

Sophistic morality versus Socrates-Plato morality

With the entrance of sophists to various cities of Greece, Greeks could reach the specific virtues of their era, politics and debate, in the simplest way. They had found out that by eliminating the idea of collectivism, removing the centrality of religious and moral leaders, and increasing their individual skills, they can reach all of their demands. In the ideology of the new generation of Greek people, the way of prosperity is defined by getting away of traditional virtues and meaning of prosperity. Virtues of the new era, was representative of inefficacy of the ancestors' theoretical efforts to discover the secrets of the universe and finding the right way of prosperity on one hand,

and achieving prosperity with a new definition in practical activities that are fruitful for personal and collective development in power and political equations.

However, Socrates and Plato had found out that if collective identity of the people is based on getting away of theoretical roots and devotion to using theoretical and practical daily doctrines, vulgarity, intellectual crisis and cultural crisis would breaks through the city and its population. In their ethical system, virtue is not limited to minor matters and daily doings. Still, it is a kind of human maturity that contains humans' grown dignity in every aspect of life in addition to political issues. In Socrates view, all of the virtues are lucrative due to taking advantage of the idea of goodness and the foundation for all of the virtues is the knowledge to the idea of goodness that gives the ability of distinction between the good and the evil and delivers him to prosperity. Resultantly, faith in the gods faded gradually and the society put the laws that were the symbol of civility and religious collectivism in the old Greek, aside.

Conclusion

The Sophistic intellectual stream, was originated from the ruling spirit of the classic Greeks' point of view. They claimed collectivism on one hand and acted with individualist criterion on the other hand. However, Socrates and his student Plato, invited everyone to think over the meaning of prosperity, in contrast to the intellectual stream of classic and modern Greeks as well as the Sophists. They showed that considering phenomenal matters cannot explain true prosperity and present genuine principles to back up an ethical and behavioral system.

Socrates expressed that humanistic virtues not only don't have contrasts, but also have a united origin. By introducing the idea of goodness, he presented an abstract and global definition of prosperity that is not restricted by matters as power, wealth, being well-known or any individual or group.

Using the idea of goodness in every aspect of humans' being, he showed them that only with viewing the idea of goodness as the origin of the being of every creature in the universe, one can reach prosperity and growth.

نظام اخلاقی سقراط-افلاطون و نقد اخلاق سوفیستی در یونان دوره کلاسیک

علیرضا شفیعیون^۱ | حسین کلباسی اشتری^۲

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد فلسفه، دانشکده‌گان فارابی، دانشگاه تهران، ایران. رایانامه: ashafieyoon@gmail.com

۲. استاد گروه فلسفه، دانشگاه علامه طباطبائی، ایران. رایانامه: hkashdari@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

یونانیان به دنبال کسب تمامی فضایل فردی و جمعی و در نهایت نیل به نیک‌بختی بودند. در تعالیم سنتی ایشان تنها فضیلت‌های اسطوره‌ای ارزشمند شمرده می‌شد. اما ایشان به تدریج دریافته‌اند که خدایان بدون دلایل موجه، معیار اخلاق و فضایل بوده‌اند. در نتیجه باورهای سنتی ایشان به تدریج شروع به تغییر کرد. در اثنای چنین تغییراتی، سوفیست‌ها خود را مریبان نسل جدید یونان معرفی کردند. سوفیست‌ها پایبندی به قوانین اسطوره‌ای را امری بیپنده می‌دانستند و معتقد بودند که نیک‌بختی و فضیلت آدمی با تکیه بر طبیعت انسانی و نیازهای طبیعی او در جهت تقویت قدرت سیاسی شکل می‌گیرد. اما نظام اخلاقی سقراط-افلاطون نه با نظام اخلاقی سوفیست و نسل جدید یونانیان و نه با تعاریف سنتی اخلاق، سازگاری داشت. سقراط و شاگرد او به خوبی نشان دادند که اگر نظام اخلاقی بر پایه حقیقت بنا نشود، تمامی اصول نظری و عملی در جامعه نادرست بوده و نه تنها منجر به نیک‌بختی انسان نمی‌شود بلکه نتایج زیان‌باری را در ابعاد فردی و اجتماعی رقم می‌زند. در نظام اخلاقی ایشان، فضیلت محدود به امور جزئی نیست و نوعی کمال انسانی است که علاوه بر امور سیاسی، در تمامی امور زندگی انسان، شأن رشدیافته اوست. در نظر آن دو تمامی فضایل به جهت بهره‌مندی از ایده خیر سودمند بوده و پایه تمامی فضایل دانایی به ایده خیر است که به انسان توانایی تشخیص نیک و بد را داده و او را به نیک‌بختی می‌رساند.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۹/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۰۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲

کلیدواژه‌ها:

ایده خیر فضیلت، نظام اخلاقی سقراط، نظام اخلاقی سوفیست، نیک‌بختی.

استناد: شفیعیون، علیرضا و کلباسی اشتری، حسین. (۱۴۰۱). نظام اخلاقی سقراط-افلاطون و نقد اخلاق سوفیستی در یونان دوره کلاسیک. پژوهش‌های فلسفی، ۱۷(۴۳)،

<http://doi.org/10.22034/JPIUT.2021.47877.2962>. ۱۱۲-۱۳۱

© نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

یونانیان باستان همواره ویژگی‌های انسانی همچون تنومندی، دلیری، شهرت، ثروت و قدرت را تحسین می‌کردند و معتقد بودند بدون این قبیل امور نیک، نمی‌توان تصویری از فضایل، کسب آنان و نیک‌بختی داشت. ایشان چنین خصایل ارزشمندی را خاص خانواده‌های والا، ثروتمند و صاحب قدرت می‌دانستند و دیگر اقشار جامعه را برای دستیابی به فضایل اجتماعی و سیاسی توانمند نمی‌دیدند. در عوض، عموم مردم با پرستش خدایان، قربانی دادن و برگزاری جشن‌های مذهبی به دنبال افتخارآفرینی برای خدایان و رسیدن به نیک‌بختی بودند. در هر دو صورت و به‌طور کلی فضیلت برای مردمان یونان به‌طور کامل در جمع‌گرایی و یکپارچگی با دین و مردمان شهر یا پولیس^۱ معنا می‌شد.

اما با گذر زمان و به‌خصوص در قرن ۵ پ. م. اخلاق جمع‌گرایانه و فضیلت‌های الهی آرام آرام تحت تأثیر عوامل گوناگونی، به‌طور تدریجی به سوی فردگرایی افراطی حرکت نمود. در آن دوران نیازهای زمانه و جایگاه یونان در معادلات قدرت‌های منطقه، یونانیان را به نوع متفاوتی از زیست جمعی و فردی رسانده بود. به نظر آنان آموزه‌های اخلاقی و سنتی که سرسپردگی به خدایان، رهبران دینی و حاکمان شهر را تبلیغ می‌کرد، مانعی بزرگ برای حرکت ایشان به سوی رشد بی‌محابا در قدرتمندی سیاسی و نظامی شده بود.

در قرن امپراتوری، همه‌چیز سرعت گرفته بود و هرکس می‌بایست نسبت خود را با این سرعت و تغییرات دفعی مشخص می‌کرد. جوانان برخلاف اسلاف خود، به دنبال استحصال سریع توانایی‌های فردی و رشد آنان و در نتیجه نیل به مقام‌های سیاسی و کسب قدرت بودند. سوفیست^۳ از پس چنین نیازی، به جوانان وعده آموزش فضایل و مهارت‌های سیاسی دوران جدید زندگی یونانیان را می‌داد و به تدریج به‌عنوان معلم و راهنمای یونانیان مطرح شد.

با ورود سوفیست‌ها به شهرهای مختلف یونان، مردمان یونان می‌توانستند در کم‌ترین و ساده‌ترین روش به فضیلت خاص آن دوران، یعنی سیاست‌مداری و مباحثه در بین قانون‌گذاران شهر برسند. یونانیان دریافته بودند که می‌توان با حذف ایده جمع‌گرایی، از بین بردن محوریت رهبرهای دینی و اخلاقی خود و با افزایش مهارت‌های فردی، به تمام خواسته‌های خود برسند. آموزه‌های سوفیست، انسان‌ها را به محدودیت‌های شهر و سنت قانع نمی‌ساخت و به آنان راهی را نشان داد که بتوانند مسیر مشخصی را در جهت قدرتمند شدن و فرار از هرگونه محدودیت و تحمیل بندگی از سمت شخص، دولت یا دینی خاص ایجاد کنند (تاجیک، ۱۳۹۰، ۷۴-۷۳). در نتیجه، رفته‌رفته ایمان به خدایان کم‌رنگ شد و مردمان حتی قانون را که در گذشته یونانیان نماد مدنیت و جمع‌گرایی دینی بود، برای دستیابی به منفعت‌های امپراتوری عظیم خود کنار گذاشتند.

در این تغییر هویتی، آنچه بیش از همه نیاز به دگرگونی داشت، نگاه مردمان آن به معنای نیک‌بختی انسان و فضیلت‌های اکتسابی مربوط به آن بود. در اندیشه نسل جدید یونان، راه نیک‌بختی در دور شدن از فضیلت‌های سنتی شهر تعریف می‌شد؛ فضیلت‌هایی که انسان را به قناعت و اطاعت از قوانین هستی، طبیعت و خدایان می‌کشاند. فضیلت‌های دوران جدید، از سویی نمایانگر بیهودگی تلاش‌های نظری پیشینیان در راستای کشف رموز هستی و یافتن راه صحیح نیک‌بختی و از سویی دیگر نیل به

^۱ polis

^۲ این دوران به نام‌های زیادی شناخته می‌شود. برخی آن را قرن امپراتوری می‌نامند. دلیل نامیدن این دوران به قرن امپراتوری آن است که یونانیان و به‌خصوص آتنیان تصمیم داشتند با برگشت از رسوم دست‌وپاگیر خود به سوی پیشرفت‌های نظامی و صنعتی حرکت کرده و تمامی دشمنان خود را به زانو درآورند. در نتیجه چنین روی کردی یونان گسترش‌های ارضی و سیاسی عظیمی را تجربه کرده که آنان را به چیزی شبیه به یک امپراتوری سترگ تبدیل نمود. (کیتو، ۱۳۹۳، ۱۳۳-۱۴۰)

^۳ sophist

نیک‌بختی با یونانیان باستان همواره ویژگی‌های انسانی همچون تنومندی، دلیری، شهرت، ثروت و قدرت را تحسین می‌کردند و معتقد بودند بدون این قبیل امور نیک، نمی‌توان تصویری از فضایل، کسب آنان و نیک‌بختی داشت. ایشان چنین خصایل ارزشمندی را خاص خانواده‌های والا، ثروتمند و صاحب قدرت می‌دانستند و دیگر اقشار جامعه را برای دستیابی به فضایل اجتماعی و سیاسی توانمند نمی‌دیدند. در عوض، عموم مردم با پرستش خدایان، قربانی دادن و برگزاری جشن‌های مذهبی به دنبال افتخارآفرینی برای خدایان و رسیدن به نیک‌بختی بودند. در هر دو صورت و به‌طور کلی فضیلت برای مردمان یونان به‌طور کامل در جمع‌گرایی و یکپارچگی با دین و مردمان شهر یا پولیس معنا می‌شد.

اما با گذر زمان و به‌خصوص در قرن ۵ پ. م. اخلاق جمع‌گرایانه و فضیلت‌های الهی آرام‌آرام تحت تأثیر عوامل گوناگونی، به‌طور تدریجی به‌سوی فردگرایی افراطی حرکت نمود. در آن دوران نیازهای زمانه و جایگاه یونان در معادلات قدرت‌های منطقه، یونانیان را به نوع متفاوتی از زیست جمعی و فردی رسانده بود. به نظر آنان آموزه‌های اخلاقی و سنتی که سرسپردگی به خدایان، رهبران دینی و حاکمان شهر را تبلیغ می‌کرد، مانعی بزرگ برای حرکت ایشان به‌سوی رشد بی‌محابا در قدرتمندی سیاسی و نظامی شده بود.

در قرن امپراتوری، همه‌چیز سرعت گرفته بود و هرکس می‌بایست نسبت خود را با این سرعت و تغییرات دفعی مشخص می‌کرد. جوانان برخلاف اسلاف خود، به دنبال استحصال سریع توانایی‌های فردی و رشد آنان و در نتیجه نیل به مقام‌های سیاسی و کسب قدرت بودند. سوفیست از پس چنین نیازی، به جوانان وعده آموزش فضایل و مهارت‌های سیاسی دوران جدید زندگی یونانیان را می‌داد و به تدریج به‌عنوان معلم و راهنمای یونانیان مطرح شد.

با ورود سوفیست‌ها به شهرهای مختلف یونان، مردمان یونان می‌توانستند در کم‌ترین و ساده‌ترین روش به فضیلت خاص آن دوران، یعنی سیاست‌مداری و مباحثه در بین قانون‌گذاران شهر برسند. یونانیان دریافته بودند که می‌توان با حذف ایده جمع‌گرایی، از بین بردن محوریت رهبرهای دینی و اخلاقی خود و با افزایش مهارت‌های فردی، به تمام خواسته‌های خود برسند. آموزه‌های سوفیست، انسان‌ها تعریفی جدید در فعالیت‌های عملی و ثمربخش در جهت توسعه فردی و جمعی در معادلات قدرت و سیاست بود. اما سقراط^۱ به همراه شاگرد خود افلاطون^۲، به خوبی دریافته بود که اگر هویت اصلی یک اجتماع، دور شدن از ریشه‌های نظری جامعه و تنها اهتمام به آموزه‌های عملی آن‌ها باشد، ابتدال، بحران فکری و بی‌سامانی فرهنگی در سراسر شهر و مردمان آن رخنه می‌کند. در نظر او آموزه‌های اخلاقی و تربیتی و به‌طور کلی عملکرد سیاسی و اجتماعی افراد، تحت ضرورتی قرار دارند که حاصل از اصولی عقلی و ثابت است که انتظام جامعه و نیک‌بختی حقیقی مردمان را به دنبال خواهد داشت. حذف این معیارها و نسبی یا شخصی دانستن قوانین و ارزش‌ها، سبب درآمیختن مفاهیم بنیادینی چون حق و ناحق، عدالت^۲ و ظلم، فضایل و رذایل و در نتیجه نیک‌بختی و سیاه‌روزی خواهد شد که در نهایت لگام‌گسیختگی مردمان و از بین رفتن نظام‌های اصیل اخلاقی و تربیتی را به بار خواهد آورد (شفیعی‌بیک، ۱۳۹۵، ۲).

سقراط و افلاطون رسیدن به فضایل حقیقی را نیک‌بختی و نیک‌بختی را غایت امیال و افعال انسان‌ها می‌دانستند (افلاطون، ضیافت، ۲۰۴). آنان نشان می‌دهند که آدمی همواره در طلب خیر است و اعمالی را انجام می‌دهد که نتیجه آن را سودمند می‌یابد. اما مشکل اساسی برای نظام فکری ایشان، هم‌عصران و تمامی مفسرین آنان این است که نیک‌بختی با وجود پیوند عمیق و

^۱ socrates

^۲ plato

تنگاتنگی که با انسان و زندگی او دارد، مفهومی مبهم است و تعریف آن به‌سختی به‌دست می‌آید. آدمیان و به‌خصوص فلاسفه همواره در راه تعریف نیک‌بختی دستاویز فضیلت‌هایی چون عدل، قدرت، ثروت، شجاعت و امثال آنان می‌شوند. اما در نهایت نمی‌توانند با استفاده از معانی فضیلت‌های گوناگون، تعریفی صحیح، یکپارچه و موجّه از نیک‌بختی ارائه دهند. با این حال می‌توان گفت که نیک‌بختی و فضیلت ارتباطی عمیق و تنگاتنگ با یکدیگر دارند؛ فهم انسان از نیک‌بختی، چپستی فضیلت را برای او مشخص می‌کند و کسب فضیلت، نیک‌بختی انسان را تحقق می‌بخشد (پرایس، ۲۰۱۳، ۵۴۱).

یکی از مفاهیم مهم که در تعیین معنای نیک‌بختی نقشی مهم و اساسی دارد، عدالت (دیکه)^۱ است. در نظام اخلاقی سقراط-افلاطون، عدالت کلی‌ترین معیار تبیین‌گر فضایل آدمی و تنظیم‌گر دیگر فضایل مردمان بود. در واقع مسئله عدالت، پرسش از نظم و ارتباطات تمام اجزای عالم با یکدیگر است؛ در عدالت ویژگی‌های جزئی اشیا تعیین نمی‌شود بلکه قاعده و حکم کلی‌ای ارائه می‌شود که به‌واسطه آن، جایگاه و معنای تمام آن اجزا تبیین می‌شود. از این‌روست که تبیین هر شخص از معنای عدالت و فضیلت‌های نظری و عملی حاصل از آن، مختصات نگرش او در حیطة عملی و اجتماعی را مشخص می‌کند (صابئی؛ اسلامی، ۱۳۹۸، ۸-۹).

در پژوهش پیش رو دو نکته حائز اهمیت است. اول آن که در تبیین نظام فکری سقراط و افلاطون از دریچه محاورات افلاطونی تفکیک میان نظریات آن دو کار دشواری است. به‌عنوان نمونه بسیاری از مفسرین فلسفه یونان مطرح می‌کنند که نسبت میان شخصیت تاریخی سقراط و شخصیتی که افلاطون در آثار خود معرفی می‌کند روشن نیست. مسئله تفکیک سقراط تاریخی و سقراط افلاطونی خود می‌تواند موضوع یک پژوهش قرار گیرد. بنابراین این پژوهش در خصوص تطبیق نظریات سقراط تاریخی با آنچه افلاطون بیان کرده است نظری نداشته و هنگامی که از سقراط یا افلاطون نام برده می‌شود، مراد نظام سقراط-افلاطون است که از محاورات افلاطونی تصویر می‌شود. دومین نکته آن است که تلاش این پژوهش بر آن است که تا حد امکان از منبع دست اول شناخت افلاطون و سقراط، یعنی محاورات افلاطونی بهره‌گیرد. نگارندگان با مراجعه به محاورات افلاطونی و ارجاع به بریده‌های موجود در آن، نظام اخلاقی سقراط-افلاطون و نقد آنان به نظام فکری و اخلاقی یونانیان دوره کلاسیک و سوفیست‌ها را به‌تصویر کشیده‌اند.

پیشینه پژوهش

در این نوشتار تلاش خواهیم کرد با نگاهی به آموزه‌های سوفیست‌ها و یافتن اصول فکری ایشان درباره فضیلت‌مندی، نیک‌بختی و در یک کلام نظام اخلاقی انسان، اساس تفکر یونانیان در قرن ۵ پ. م. و معلمان اخلاقی آنان یعنی سوفیست‌ها را بیابیم. همچنین از سمتی دیگر، نشان خواهیم داد که سقراط به‌همراه افلاطون در تلاش بوده است تا بتواند تبیین صحیحی از نگاه آدمی

^۱ *Δίκη* نامی یونانی به‌معنای عدالت است. برای فهم بیشتر این نام می‌بایست گذری به مفاهیم هومری داشت. بر اساس اشعار هومر، تقدیر (*μοίρα*)، ضرورتی ورای تمامی موجودات اعم از خدایان و انسان است که حدود و جایگاه هر یک از آن‌ها را تعیین می‌کند، به گونه‌ای که هیچ موجودی نمی‌تواند از این حدود تجاوز کند. بدین ترتیب، عدالت یا دیکه، عملکرد موجودات بر اساس این تقدیر است؛ از شیوه فرمانروایی خدایان گرفته تا رفتار فردی و اجتماعی انسان و حتی به کارگیری صحیح ابزار، در محدوده معین کاربرد و اثرگذاری مختص آن‌ها، ذیل این مفهوم قرار می‌گیرند. با این تعریف، عدالت دربرگیرنده آداب، رسوم و سنت‌های فردی و اجتماعی مردمان است که بر اساس حد و اندازه آن‌ها در شهر هر یونانی مشخص می‌شود. هر انسان وظیفه‌ای برای خود دارد و با انجام آن وظیفه در نهایت عدالت و انتظام خواهد بود؛ برای مثال، عملکرد عادلانه خدمتگزاران این است که همواره به اربابان خود خدمت کنند (عبدالرحیم‌زاده، ۱۳۹۴، ۱۳-۱۵) هرچند این مفهوم همزمان با حرکت فرهنگی یونانیان از دوران سنتی به دوران مدرن خود، دچار تغییرات فراوانی می‌شود. برای اطلاع بیشتر از این سیر تطور به کتاب در پی فضیلت از مک‌این‌تایر، فصل فضایل آتن رجوع کنید. همچنین برای واژه‌شناسی دقیق‌تر این کلمه، به تارنمای واژه‌نامه پرسوس مراجعه کنید.

به جایگاه نیک‌بختی و فضایل اخلاقی ارائه کرده و در نهایت نظام اخلاقی کامل خود را پایه‌گذاری کند. در این راستا، ابتدا ویژگی‌های نظام فکری و اخلاقی سوفیست‌ها را در نگاه ایشان به معانی اخلاقی به‌خصوص تعریف مرد عادل و برخورد ایشان با تعاریف سنتی یونانیان از نیک‌بختی و فضایل مترتب از آن را بررسی کرده و در نهایت اخلاق سقراطی-افلاطونی را از دریچه تبیین ایشان از معنای عدالت به نمایش می‌گذاریم.

روش پژوهش

در پژوهش پیش رو دو نکته حائز اهمیت است. اول آن که در تبیین نظام فکری سقراط و افلاطون از دریچه محاورات افلاطونی تفکیک میان نظریات آن دو کار دشواری است. به‌عنوان نمونه بسیاری از مفسرین فلسفه یونان مطرح می‌کنند که نسبت میان شخصیت تاریخی سقراط و شخصیتی که افلاطون در آثار خود معرفی می‌کند روشن نیست. مسئله تفکیک سقراط تاریخی و سقراط افلاطونی خود می‌تواند موضوع یک پژوهش قرار گیرد. بنابراین این پژوهش در خصوص تطبیق نظریات سقراط تاریخی با آنچه افلاطون بیان کرده است نظری نداشته و هنگامی که از سقراط یا افلاطون نام برده می‌شود، مراد نظام سقراط-افلاطون است که از محاورات افلاطونی تصویر می‌شود. دومین نکته آن است که تلاش این پژوهش بر آن است که تا حد امکان از منبع دست اول شناخت افلاطون و سقراط، یعنی محاورات افلاطونی بهره گیرد. نگارندگان با مراجعه به محاورات افلاطونی و ارجاع به بریده‌های موجود در آن، نظام اخلاقی سقراط-افلاطون و نقد آنان به نظام فکری و اخلاقی یونانیان دوره کلاسیک و سوفیست‌ها را به‌تصویر کشیده‌اند.

یافته‌های پژوهش

۱. سوفیست و نظام اخلاقی یونانیان در قرن ۵ پ. م.

۱-۱. نظرگاه‌های مطرح

همانطور که پیش‌تر بیان کردیم، سوفیست‌ها، نماینده تامی از تفکر و جهان‌بینی یونانیان در قرن ۵ پ. م. بودند. آنان در جامعه خود جایگاه معلمانی را داشتند که در سیر حرکت به سوی امپراتوری آن جامعه، در مسیر سلب معانی سنتی اخلاقی و رسیدن به قدرت فردی و لذت از زندگی خود نقش آفرینی می‌کردند. شاهد این ادعا، دیدگاه برخی از سوفیست‌ها درباره معنای عدالت و کارکرد قانون است. در این بخش، با نظر به محاورات افلاطونی نظریه‌های سه تن از آنان را درباره قانون و عدالت سنتی یونانیان توضیح داده و در تحلیل آن دیدگاه‌ها پس از تبیین کلیات نظام اخلاقی سوفیست‌ها، نقش آنان را در تبیین معنای فضیلت و نیک‌بختی در میان یونانیان قرن ۵ پ. م. تبیین خواهیم کرد.

۱-۲. عدالت از منظر تراسیماخوس^۱

تراسیماخوس، عدالت را این‌گونه تعریف می‌کند: «عدالت آن چیزی است که منفعت و سود اقویا را در پی دارد» (افلاطون، جمهوری، ۳۳۸). طبق گفته او، اقویا همان طبقه حاکم هستند که همواره قوانین را به سود و منفعت خود وضع می‌کنند. در چنین تعریفی از

^۱ Thrasymachus تراسیماخوس (۴۵۹ - ۴۰۰ پ. م.) اهل خالکدون (Chalcedon) در بوسپوروس (Bosporus) بود. او یکی از سوفیست‌های مطرح در دوران کلاسیک یونان محسوب می‌شد، در قبال تدریس پول می‌گرفت و به شهرهای مختلف سفر می‌کرد. وی قبل از هر چیز به عنوان آموزگار خطابه معروف بود و در آن نوآوری‌هایی داشت. اما ضمن تخصص خود به مسائل اخلاقی نیز پاسخ می‌داد. (گاتری، ۱۳۷۵، ج ۱۱، ۲۴۷)

عدالت، معنای نیک‌بختی بر مبنای تأمین منافع اقویا است. به نظر تراسیماخوس، افرادی که می‌خواهند عدالت را به معنای مرسوم آن، یعنی رعایت حق تمامی اعضای جامعه، رعایت کنند حاصلی جز زیان و بدبختی نخواهند داشت. او ادعا می‌کند عموم جامعه از ترس مورد ظلم واقع شدن توسط دیگران، از ظلم کردن دوری می‌کنند. این در حالی است که اگر هر یک از آنان به مقامی از قدرت برسند که به هیچ وجه کسی نتواند به آنان ظلم کند، با ظلم کردن می‌توانند به بخت نیک و لذت‌بخش برسند (افلاطون، جمهوری، ۳۴۴-۳۴۳).

تراسیماخوس در تلاش بود تا با تعریف ساختارشکنانه‌ای از عدالت، نشان دهد که در یونان قرن ۵ پ. م. جستجو برای سود جمعی و ارزش‌های نظری و اسطوره‌ای، بی‌معنا و بی‌فایده است. او معتقد بود که تنها تلاش در جهت کسب منافع شخصی برای هر شخص فضیلت و نیک‌بختی به ارمغان می‌آورد. در نظر او تعاریف عدالت و ظلم با یکدیگر تعویض می‌شوند؛ این ظلم است که ارزشمند و برآمده از دانایی و خردمندی است، انسان‌ها را به نیک‌بختی رسانده و در نتیجه لازمه تحقق عدالت حقیقی برای تک‌تک اشخاص و جامعه است (افلاطون، جمهوری، ۳۴۸).

۱-۳. عدالت از منظر کالیکس^۱

کالیکس قانون را برآمده از قراردادی اجتماعی می‌داند که اغلب در تضاد با طبیعت و واقعیت زندگی شهروندان است. در نظر وی، حق و عدالت غیرقراردادی تنها نزد اقویاست؛ افراد می‌توانند با تکیه بر نیروی فزون‌خواهی خود و به‌کارگیری قوه خرد بر دیگران چیره شوند. اما ضعیفان برای حفظ منفعت خود در مقابل قواعد طبیعت، قوانینی وضع کرده‌اند که در آن غلبه بر دیگران را مورد مذمت قرار داده و آن را زشت می‌دانند (گاتری، ۱۹۹۷، ۱۸۸). در حقیقت، آنان تنها به این دلیل که نمی‌توانند مانند ظالمان بیش از دیگران از موهبت‌های زندگی بهره‌مند شوند، تمایل افراد را به بهره‌مندی بیشتر خودشان نسبت به دیگران، مذموم دانسته و در مقابل، ایده برابری همگان با یکدیگر را نیک می‌شمارند.

کالیکس اذعان می‌کند که تعالیم سنتی همواره عدالت و زیبایی را در برابری معنا می‌کنند، اما اگر روزی هر یک از اعضای جامعه که بتواند حدود مرزهای قوانین را شکسته و خود را از قفسی که برای او ساخته‌اند رها کند، به جای برده بودن، ارباب خواهد شد (افلاطون، گریاس، ۴۸۳-۴۸۴). به عقیده او خویش‌داری برای فردی که در بالاترین مقام قدرت قرار دارد، معنایی ندارد. چنین فردی باید آزادانه و تا جای ممکن هوس‌های خود را بپروراند و قوه خرد خود را در این راستا به کار برد (افلاطون، گریاس، ۴۹۲).

در نتیجه جهان‌بینی فردگرایانه کالیکس، نیک‌بختی با امر لذت‌بخش برابر می‌شود. انسان نیک‌بخت، انسانی است که نظر به طبیعت انسانی دارد و نمی‌گذارد قوانین، مزاحم کامیابی وی باشند. تکلیف وی عمل مطابق امیال فردی است. در نهایت با تأثیر او بر جامعه یونانیان، لذت‌گرایی به‌عنوان یک نظریه فلسفی پا به عرصه فکری یونانیان می‌گذارد. آتنیان در سیر حرکت به امپراتوری شدن به چنین نظریه‌ای نیاز فراوان داشتند. آن‌ها با وجود این آموزه توانستند دلیل کافی برای زیرپا گذاشتن سنن و قوانین خود داشته باشند (افلاطون، گریاس، ۴۹۱-۴۹۲). زمانی که نیک‌بختی منحصر به لذت‌بردن و دوری از هرگونه درد و رنج باشد،

^۱ Calicles از کالیکس تنها در محاورات گریاس و جمهوری نام برده شده است. در این دو محاوره نیز اطلاعات چندانی درباره زندگی او در دست نیست و تنها به نظریات وی پرداخته شده است. او جوانی اشرافی و ثروتمند بود که وارد زندگی سیاسی شده و خوی سلطه‌جویانه او به عنوان ویژگی اصلی وی به چشم می‌خورد. کالیکس با وجود اینکه با سوفیست‌ها معاشرت داشت، خود را در زمره این آموزگاران قرار نمی‌داد و مانند آنان به تعلیم مهارت‌های مرسوم آن دوران نمی‌پرداخت. (گاتری، ۱۳۷۵، ج ۱۰، ۱۸۶-۱۸۷)

عدالت در فرمانروایی ظالمانه، کسب قدرت در تحقق تمامی تمایلات، اقدام در جهت گریز از هرگونه کیفر و در یک کلام، رسیدن به اختیار تام در هستی، درست مانند خدایان اسطوره‌ای بوده و خردمندی، به‌کارگیری قوه عاقله در راستای دستیابی به کامیابی بیشتر است.

۱-۴. عدالت از منظر پروتاگوراس^۱

برخلاف دو سوفیست قبلی، پروتاگوراس عدالت را در مهارت افراد در تنظیم امور اجتماعی تعریف می‌کند (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۱۹). او بیان می‌کند که خدایان در راستای حفظ بقای انسان در برابر قدرت‌نمایی سایر جانداران، دانش و هنر ساخت وسایل را به او اعطا کردند. اما علی‌رغم بهره‌مندی انسان از این نیروهای خدایی، پراکندگی جمعیت‌شان بقای آنان را به خطر انداخته بود. از سوی دیگر توانایی تشکیل اجتماعی منسجم را نیز نداشتند و هر جمعی از ایشان منجر به نزاع با یکدیگر شده بود. در نهایت، ژئوس^۲ در راستای بقای نسل انسان، برای ایجاد وحدت، نظم و قانون میان آدمیان، عدالت و شرم را در ضمیر همه آنها قرار داد (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۲۲).

پروتاگوراس با بیان این داستان نشان می‌دهد هرکس در جامعه باید به نحوی از عدالت برخوردار باشد و یا حداقل به داشتن آن تظاهر کند تا جامعه پایدار مانده و نسل انسان حفظ شود. او در ادامه اذعان می‌کند که گرچه عدالت در سرشت آدمی است، اما این موهبت طبیعی نیست بلکه یادگرفتنی است. همچنین، استعداد افراد در کسب فضایل متفاوت است، اما هرکس تنها به یاری فضیلت است که می‌تواند دانشی بیاموزد و اثری بیافریند. از این رو است که مردمان افرادی را که به‌طور طبیعی و یا برحسب تصادف، نقصی در بدن خود دارند به دیده ترحم می‌نگرند اما کسی را که از فضیلت بی‌بهره است طرد می‌کنند و برای او مجازات و کیفر در نظر می‌گیرند (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۲۲-۳۲۴).

او در تلاش بود تا نشان دهد که می‌بایس قانون، به‌عنوان یک امر کاملاً انسانی و نسبی، در بین جوامع حاکم باشد. پروتاگوراس نشان می‌دهد که در ساختارهای سیاسی و نظام اخلاقی، احتیاجی به نیروی فرافردی نیست. در نظامی که او تبیین می‌کند، جایگاه خدایان از قوانین حذف شده و دیگر انسان به‌تنهایی می‌تواند قوانین فردی و اجتماعی را وضع کند. دانش و عدالت هر دو منشأ طبیعی و انسانی داشته و تنها ابزاری برای بقای نسل انسان هستند و این انسان است که با تفکر و ایجاد نظامی اخلاقی و سیاسی تلاش می‌کند تا بقای خود را تضمین کند. جامعه تنها در خدمت ادامه یافتن نسل بشر است و وحدت افراد جامعه ذیل بقای آن تعریف می‌شود. همچنین با حذف مفاهیم مابعدالطبیعی از معیار درستی یا نادرستی اخلاق، دیگر قانون هر جامعه، به‌ضرورت درست‌تر از قانون جامعه دیگر نبوده و تنها نسبت به قوانین دیگر جوامع، بهتر یا مناسب‌تر است (افلاطون، تئتتوس، ۱۶۷-۱۶۸، ۱۷۲).

۱-۵. تبیین نهایی عدالت و نسبت آن با نیک‌بختی از منظر سوفیست

پس از بررسی نظرگاه‌های سه تن از سوفیست‌های مطرح قرن ۵ پ. م. یونان، می‌توان با نگاهی جامع به هر یک، ایده اصلی وحدت‌بخش هر سه را یافت. در هر سه نظریه تبیین فضایل و نیک‌بختی بشر به‌وسیله حذف بُعد فرافردی و اسطوره‌ای قوانین و

^۱ Protagoras (۴۲۰-۴۹۰ پ. م.) اهل آبدرا (Abdera)، شهری در دورترین نقطه شمال شرقی یونان بود. او سالخورده‌ترین، مشهورترین و شاید اولین سوفیست حرفه‌ای در یونان بود که در برابر آموزه‌های خود مزد دریافت می‌کرد. وی چندین بار به آتن سفر کرده است و در این شهر شهرت بسیار داشت. همچنین از دوستان پریکلس-دولتمرد، سخنور و رهبر برجسته آتن- نیز به‌شمار می‌رفت. پروتاگوراس در غرب یونان نیز فرد شناخته‌شده‌ای محسوب می‌شد زیرا برای مدتی در سیسیل زندگی می‌کرد. وی در آتن به جرم سخنان لادری‌گرایانه درباره خدایان، تبعید (یا محکوم به مرگ) شد و هنگام فرار از شهر جان خود را از دست داد. (گاتری، ۱۳۷۵، ج ۱، ۱۸۷)

^۲ Zeus

برگشت تمامی آن‌ها به طبیعت انسانی شکل می‌گیرد. درک این سه فرد از عدالت، تعیین‌کننده معنا و جایگاهی است که برای قوانین زندگی اجتماعی مشخص می‌کنند. کالیکلس معتقد است که برپایی عدالت حقیقی و وضع قوانین، در برگشت به سرشت سلطه‌جویانه انسان است که هیچ حدومرزی نمی‌شناسد. در نتیجه، او به حکومت مطلق جباران اصالت می‌دهد و حکومت دموکراسی را که با شعار عدالت و برابری به وضع قوانین می‌پردازد، به چالش می‌کشد.

تراسیماخوس در ادعای خود عدالت مرسوم را تنها تظاهری برای اقتناع مردم دانسته و تمامی حکومت‌ها را از دموکراسی تا حاکم مستبد، هم‌ارز می‌شمارد. گرچه تعابیر کالیکلس و تراسیماخوس از قانون تفاوت دارد، اما در نظام تراسیماخوس نیز نیک‌بختی در زندگی حاکم جبار محقق می‌شود. آن‌ها به خلاف سنت، قانون و نقش افراد در جامعه را امری ذاتی و الهی تلقی نمی‌کنند. هر دو به فردی بودن قوانین اذعان کرده و نیک‌بختی را در کنار زدن حدومرزه‌های تعیین‌شده توسط مفاهیم سنتی مانند خدایان و قوانین در نتیجه چیرگی فرد بر دیگر اعضای هستی می‌دانند.

از طرفی دیگر، هرچند به نظر می‌رسد که پروتاگوراس در شاکله نظام اجتماعی خود دیدگاهی متفاوت‌تر از کالیکلس و تراسیماخوس دارد، اما باید توجه داشت که در نظام پروتاگوراس، انسان به‌واقع نیازی به تدبیر خدایان در امور شهری و فردی نداشته و به‌همراه خانواده و همشهریان خویش می‌تواند تعیین‌کننده اخلاق و سیاست و به‌طور کلی سامان‌بخش اوضاع فردی و جمعی شهروندان باشد. اجتماع و مردم‌سالاری در این نظام جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کند؛ هنگامی که عدالت توسط تصمیمات جمعی تعیین و معنا می‌شود، تمامی افراد همراه با استعداد آموختن عدالت می‌توانند در اداره امور سیاسی شرکت کنند و شرکت بیشتر افراد در جامعه، موجب تحقق بیشتر وحدت جمعی و موفقیت‌های شهری خواهد بود.

در نظام اجتماعی پیشنهادی پروتاگوراس که تنها معیار آن حفظ بقای شخصی و جمعی انسان‌هاست، هنگامی که تعارضی بین منافع‌های شخصی یا جمعی افراد با یکدیگر رخ می‌دهد، دیگر خدایان و سنت‌هایی اخلاقی وجود ندارند تا به‌عنوان مصالحه‌گر و معیار در بین آنان عمل کنند. در واقع، هنگامی که افراد در جریان حفظ بقای خود، فرصتی برای دست یافتن به قدرت شخصی پیدا کنند و آن قدرت را در تضاد با نفع جمعی بدانند، با گذر از موفقیت جمعی، از پیوستن به حرکات اجتماعی امتناع کرده و تا حد امکان در تضعیف قدرت جمعی شهر خود می‌کوشند.

۲. اخلاق از منظر یونانیان قرن ۵ پ. م.

در کتاب دوم جمهوری، سقراط به‌همراه هم‌بحثیان خود سعی در به‌تصویرکشیدن نگاه مردمان این دوران یونان به عدالت دارد. گلاوکن^۱ و آدئیمانوس^۲ بیان می‌کنند که توده مردم عدالت را به‌اجبار، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر می‌دانند تا به نام نیک دست یابند. آنان نیز زندگی مرد ظالم را به‌مراتب بهتر از زندگی مرد عادل می‌دانند، اما به عقیده ایشان تحمل ظلمی که به ضعفای جامعه می‌شود بدتر از سودی است که ظلم کردن برای افراد دارد. بدین ترتیب ضعیفان مظلومی که توانایی ظلم کردن نداشتند، برای جلوگیری از این اتفاق، قانون را وضع کردند، آن را حق شمرده و پیروی از آن را عدالت نامیدند تا نه ستم کنند و نه مورد ستم واقع شوند.

در نظر آنان منشاء عدالت ظلم است. انسان‌ها تنها از درجه ظلم به سود می‌رسند اما به دلیل آنکه در ظلم و قدرت‌طلبی منافع افراد با یکدیگر تزاخم پیدا می‌کند، قوانینی را تنظیم کردند که میان ظلم کردن، بدون مجازات و تحمل ظلم، بدون قدرت انتقام

¹ Glaucon

² Adeimantus

تعادل برقرار شود و نام آن را عدل گذاشتند. اما مرد واقعی که توانایی لازم را برای ستم کردن دارد، هرگز به هیچ یک از این قوانین و پیمان‌ها عمل نخواهد کرد (افلاطون، جمهوری، ۳۵۸-۳۵۹).

در نظر آنان تنها عایدۀ عدل امتیازاتی همچون شهرت است که از طرف جامعه به صورت اعتباری به عادل داده می‌شود. بنابراین مردمان تنها برای رسیدن به شهرت، نام نیک و پاداش خدایان و یا به دلیل ترس از کیفر برای حفظ جایگاه و قدرت کنونی خود تن به عدل می‌دهند. در حالی که ظالم، بدون هیچ قراردادی می‌تواند بسیار بیشتر از عادل، نفع شخصی مانند ثروت و قدرت کسب کند. مرد عادل نیز اگر روزی راهی برای چیره شدن به سایر افراد پیدا کند از این کار دریغ نخواهد کرد و چون خدایی در میان آدمیان، هر کاری را انجام خواهد داد (افلاطون، جمهوری، ۳۵۹-۳۶۰).

به گفته گلاوکن، ظالم می‌تواند از تظاهر به عدل برای قدرت طلبی و چیره شدن بر دیگر مردمان استفاده کند؛ او با اینکه مرتکب بزرگترین حق‌کشی‌ها می‌شود، بهترین شهرت را در حق طلبی داشته و در نتیجه به راحتی زمام حکومت را به دست گرفته، در راستای مال‌اندوزی و غلبه بر دشمنان خود، با هر کس که بخواهد روابط شخصی و مالی برقرار می‌کند (افلاطون، جمهوری، ۳۶۱-۳۶۲). تنها مانعی که بر سر راه ظالمان می‌ماند، کیفر و مجازاتی است که از سوی خدایان به آنان می‌رسد. اما چنین مانعی نیز تنها با قربانی‌دادن به کاهنان برچیده می‌شود. پس ظالمان حتی می‌توانند خدایان را مطیع خود سازند و اراده آن‌ها را به نفع خود تغییر دهند (افلاطون، جمهوری، ۳۶۴).

در مقابل، فردی اگر بخواهد در عدالت به کمال برسد باید هر صفتی به جز عدالت را از خود نفی کند و از همه برکات و نعمت‌ها محروم شود تا اثبات کند که عدالت را نه برای نام نیک بلکه برای خود عدالت می‌خواهد. چنین فردی مورد ظلم قرار می‌گیرد و صفاتی که لایق افراد ظالم است به او نسبت داده می‌شود تا ثابت کند که در راه خود ثابت قدم است (افلاطون، جمهوری، ۳۶۱). با چنین شرایطی، می‌توان پذیرفت که مردم حق دارند ظلم را فضیلت و دانایی و عدل را ساده‌لوحی و ابله‌ی بدانند و به اصالت ظلم در برابر عدل اعتقاد یابند. در این نظام اخلاقی، معیار نیک‌بختی سود شخصی افراد است و هر کس شهوات و امیال خود را آزاد خواهد گذاشت تا به هر آنچه می‌خواهد برسد.

۳. سقراط-افلاطون و نظام اخلاقی سوفیست‌ها

در محاورات افلاطونی، سقراط با تبیین حقیقت مفاهیم عدالت، قدرت، لذت و به‌طور کلی فضیلت و نیک‌بختی آدمی، ارزش‌ها و اصول حاکم بر نظام اخلاقی سوفیست را نقد کرده و ضمن رد مبانی اخلاقی ایشان، با ارائه معیار صحیح نظام اخلاقی، بایدها و نبایدهای زندگی مردمان را مشخص می‌کند. در ادامه به تبیین انتقاد وی به مفهوم قدرت و لذت در تفکر سوفیستی خواهیم پرداخت.

۳-۱. نیک‌بختی در قدرت طلبی

در محاورۀ گرگیاس، پولوس قدرت را متعلق به فرمانروایان مستبد و افرادی می‌داند که می‌توانند به وسیله سخنوری، مردم را مطیع اوامر خویش سازند (افلاطون، گرگیاس، ۴۶۶). سقراط در پاسخ، به بررسی معنای حقیقی قدرتمندی و توانگری می‌پردازد. در عقیدۀ وی، فرمانروایان مستبد و سخنوران نمی‌توانند خواستۀ حقیقی خود را محقق سازند بلکه تنها بر اساس آنچه نیک می‌شمارند عمل می‌کنند (افلاطون، گرگیاس، ۴۶۶). در واقع سقراط تمایز مهمی میان خواستۀ حقیقی انسان و عملکرد او در راستای تحقق امیالش قائل می‌شود. چنان‌که در محاورۀ منون مشاهده می‌شود، تمامی انسان‌ها در پی نیک‌بختی بوده و توانگری را در انجام کارهایی می‌دانند که نتیجۀ سودمندی برای ایشان خواهد داشت و بر این اساس تصمیم‌گیری و فعالیت می‌کنند (افلاطون، منون، ۷۷-۷۸).

در این راستا، سقراط بر معیار سنجش سود و زیان افعال و تمایلات تأکید می‌کند؛ امری که پولوس و به‌طور کلی تفکر حاکم بر جامعه یونانیان کلاسیک از آن غافل است. به عقیده وی فردی که از دانش حقیقی بی‌بهره است، در تشخیص سود و زیان ناتوان است. کسی که از افعال ارادی خود و آنچه به مصلحت خویش می‌داند آگاه نباشد، معیاری برای تشخیص سود و زیان و عوامل نیک‌بختی و سیه‌روزی خود نخواهد داشت. در نتیجه به‌ضرورت تمایلات انسان‌ها و آنچه به خیر و صلاح خود می‌پندارند، برای ایشان سودمند نخواهد بود (افلاطون، گرگیاس، ۴۶۶-۴۶۸).

بنابراین توانایی تحقق امیال به‌تنهایی موجب قدرتمندی نیست. قدرتمند حقیقی کسی است که به‌سبب دانایی خویش معیار حقیقی نیک‌بختی را می‌شناسد و تمایلات او معلول شناسایی او بوده و به مرحله عمل می‌رسد. افعال چنین فردی در حقیقت موجب تحقق خواسته اصلی او یعنی نیک‌بختی خواهد بود. در نهایت، اعمال به‌ظاهر ظالمانه یا عادلانه، هر یک در صورتی که نتیجه معرفت فاعل آن به حقایق عالم نباشند، می‌توانند در حقیقت در تضاد با ظاهر خود باشند؛ فردی که خود را عادل دانسته، در نادانی خود به‌حقیقت، ظالم و فردی که خود را ظالم دانسته، به‌حقیقت عادل است.

۳-۲. نیک‌بختی در لذت‌گرایی

چنان‌که پیشتر بیان شد، معیار اصلی کالیکلس در تبیین نیک‌بختی انسان، لذت‌گرایی است که کمال آن در حاکم مستبد تحقق می‌یابد. سقراط با بررسی چرایی پیدایش چنین تفکری، نشان می‌دهد که لذت‌گرایی نمی‌تواند اساس نظام اخلاقی حقیقی باشد. او در گرگیاس و فیلبس، با بررسی هویت لذت و درد، نقش آن را در نیک‌بختی انسان تبیین می‌کند. بنا بر عقیده وی، لذت و درد، از جمله مفاهیمی هستند که به‌خودی‌خود، نیک و بد نیستند این در حالی است که نظریه لذت‌گرایی لذت و نیکی را یکی می‌داند. هنگامی که لذت و نیکی یکی شوند، غایت حیات انسان نیز تنها رسیدن به فردیت و قدرتی می‌شود که در نهایت به انسان لذت تام دهد (افلاطون، گرگیاس، ۴۹۶-۴۹۷).

از این‌رو باید معیاری و رای لذت و درد وجود داشته باشد که سودمندی یا زیان‌باری آن‌ها را مشخص نماید. سقراط ذیل قیاس فنونی چون آشپزی با پزشکی و بررسی حقیقت این دو فن، اهمیت شناخت معیارهای حقیقی در اثرگذاری امر سودمند را تبیین می‌کند. او معتقد است که شکل‌گیری فنونی همچون آشپزی که غایت اصلی‌شان ایجاد لذت و شادمانی است، به‌سبب عدم شناخت عوامل نیک‌بختی مخاطب خویش، نتایجی متضاد با نفع‌بردن واقعی او و در نتیجه نیک‌بختی انسان در پی خواهند داشت. حال آنکه فنونی همچون پزشکی درصدد شناخت آنچه در حقیقت برای سلامتی انسان سودمند است، هستند. در نتیجه می‌تواند بایدونبایدهای ضروری برای سلامتی انسان را تبیین کند. در نهایت می‌توان دانایی و شناخت حقیقت امور را معیار اصلی شناخت نیکی و بدی امور و حرکت در راستای نیک‌بختی فردی و اجتماعی دانست (افلاطون، گرگیاس، ۵۰۰-۵۰۱).

دانایی به‌سبب آنکه پرده از حقیقت برمی‌دارد، اساس اصیل زندگی فردی و اجتماعی انسان را مشخص کرده و منجر به شکل‌گیری نظام اخلاقی مستحکمی خواهد شد. نظامی که به‌سبب بنیاد قوی آن، به غایت خود یعنی نیک‌بختی انسان خواهد رسید. بنا بر گفته سقراط، هر میل و درخواستی برآمده از روح آدمی است و تمایلات انسان نیز ناشی از تصورات اوست. باید توجه داشت که سقراط به‌طور کلی، تحقق تمایلات و لذت‌طلبی را نفی نمی‌کند بلکه اثبات می‌کند فضیلت در پیروی از تمایلاتی است که موجب خیر و سودمندی است. در واقع انسان هر امری را که سودمند بدانند، لذت‌بخش می‌یابد و آن را طلب می‌کند. اما تصور و گمان او همواره مطابق با حقیقت نیست. در نهایت می‌توان گفت که به‌طور کلی انسان باید با تلاش برای کشف حقیقت، اساس عملکرد خود را در هر شرایطی بیابد. بدین ترتیب قادر خواهد بود لذات حقیقی و کاذب را از یکدیگر بازشناسد و تمایلات او معلول

شناخت او از نیکی حقیقی خواهند بود؛ بنابراین عمل بر اساس این گونه تمایلات منجر به نیک‌بختی انسان خواهد شد (افلاطون، فیلس، ۳۵-۴۲).

۳-۳. سقراط-افلاطون در برابر نظام اخلاقی نسل‌های پیشین و نوین یونانیان

طبق آنچه پیشتر بیان کردیم نظام اخلاقی نسل جدید یونانیان در تقابل با نظام اخلاقی گذشتگان آن‌ها ایجاد شده بود. این دو نظام در صحنه‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی و فکری با یکدیگر تقابل داشتند. اما بررسی برخی از ویژگی‌های هر یک از این نظام‌های اخلاقی، نشان می‌دهد که به‌خلاف تمام اختلافات، در بطن این دو نظام اشتراکات و ارتباطات عمیقی وجود دارد. ابتدا لازم است تا به توضیح کوتاهی از آموزه‌های اخلاقی یونانیان در ابتدای دوره کهن یونان و تحت تأثیر از هومر^۱ و آموزه‌های مریبان و شاعران در دوران قرن ۸ پ. م. پرداخت.

در آموزه‌های سنتی یونانیان، هر فرد در جامعه و دین شهر، جایگاه و سرنوشت خاص خود را داشت که به‌عنوان حدود اخلاقی او، بایدها و نبایدهای زندگی وی را مشخص می‌کرد (مک‌این‌تایر، ۲۰۱۴، ۲۳۴). در این نظام اخلاقی نیک‌بختی و کمال شهری برای شهروندان در قدرت، ثروت، شهرت و افتخار آفرینی برای خدایان، حاکمان شهر و خانواده تعریف می‌شد (کیتو، ۲۰۱۴، ۶۳-۶۸). در این جامعه، معیار اخلاق خدایان اسطوره‌ای یونانیان بودند که به‌عنوان ضامن سعادت و شقاوت مردمان، مورد ستایش آنان نیز بودند.

از سوی دیگر این قوانین برگرفته از معیارهای موجه نبودند و تعاریفی که از عدالت و فضیلت در آموزه‌های سنتی وجود داشت، شامل صورت‌های اقناع‌کننده‌ای نبود و گاهی در تزاخم با یکدیگر ارائه می‌شدند. چنین نظامی موجب درآمیختن عدل و ظلم، نیکی و بدی، حق و ناحق و در نهایت اخلاقی فردگرایانه و به‌دور از عدالت حقیقی شده بود. خدایان خود همگی پر از تناقضات و نقصان‌هایی بودند که بدون هیچ دلیل موجهی بر انسان‌ها حکومت می‌نمودند. در نتیجه، مردمان که خود را دنباله‌روی خدایان و آن‌ها را معیار اعمال خود می‌دانستند، با مشاهده بی‌معیاری ایشان در اخلاقیات، خود نیز در نهایت به تقلید از خدایان خود، به‌سوی قدرت‌طلبی و انحطاط اخلاقی حرکت کردند (افلاطون، اوتیفرون، ۷-۱۱).

ارزش‌های مادی، در صورتی که اصول و پایه جامعه قرار گیرند، به‌سبب محدودیتی که در ارتباط با نیک‌بختی دارند مردمان را در تمام جنبه‌های فردی و جمعی همچون کاسبانی می‌کنند که ارزش‌های حیاتشان را به‌مثابه کالایی دادوستد می‌نمایند (پرایس، ۲۰۱۳، ۵۴۳). در نظام سنتی، قدرت‌طلبی مردمان - به آن معنایی که در قرن ۵ پ. م. در میان یونانیان مشاهده می‌کنیم - در ارتباط ایشان با خدایان مستتر بود درحالی که این ارتباط تنها دادوستدی در جهت سود شخصی ایشان بود. در اخلاقیاتی که بر اساس دادوستد عمل کند، افراد اگر بتوانند با نیرنگ‌های سیاسی، رقابت‌های نظامی و کلامی بر یکدیگر پیروز شوند، از چنین کاری دریغ نخواهند کرد.

بدین ترتیب هنگامی که افراد دریافتند که می‌توانند با تکیه بر نیروهای فردی مستقل از خدایان و هم‌وطنان خود سود بیشتری ببرند، به‌سمت فردگرایی رفته و جامعه را تبدیل به بستری برای نزاع و کشمکش و ایجاد تعارضات بیرونی و درونی کردند. در نتیجه می‌توان گفت آنچه در هر دو نظام سنتی و جدید یونان اهمیت داشت، سود شخصی افراد بود. سوفیست نشان داد که اگر معیار نیک‌بختی انسان کسب قدرت و ثروت است، تحقق انسان نیک‌بخت در گرو حذف هر مانعی است که به‌غیر از انسان، قدرت را در

^۱ Homer

دست داشته و یا می‌تواند در دست گیرد. در واقع او چهره حقیقی نظامی اخلاقی یونانیان را عیان ساخت و نشان داد که پایه آن طلب قدرت فردی است.

همان طور که گفته شد تراسیماخوس و کالیکلس، هریک کمال را در کسب آزادانه قدرت می‌دیدند. پروتاگوراس نیز با اینکه سخن از قدرت‌طلبی به میان نیاورد با معیار قرار دادن انسان و اصالت دادن به بقای او، شهامت تفکر و عمل مستقل از خدایان در جهت حفظ منافع مادی انسان را ترویج داد. می‌توان دریافت که عدالت در نظام یونان جدید بیش از آنکه به نظام اخلاقی بپردازد، در حوزه سیاسی یا اجتماعی مطرح بوده است. در واقع اخلاق نوین از جنبه‌ای هستی‌شناسانه عاری بوده و مستقل از جایگاه حقیقی موجودات عالم در نظام هستی، به تنظیم روابط درونی انسان‌ها با یکدیگر می‌پرداخت (افلاطون، گرگیاس، ۴۸۴-۴۸۶).

در نتیجه نظام اخلاقی هیچ جایگاهی در رشد حقیقی شخص و نسبت او با حقیقت نداشت. همان طور که از جنبه‌ای دیگر در نظام اخلاقی سنتی یونان می‌یابیم که با جایگاه از پیش تعیین‌شده‌ای که خدایان پر از نقص برای آدمیان تعیین می‌کنند، اساساً باید و نبایدهای اخلاقی مردمان تأثیری در سعادت و شقاوت آن‌ها نداشته و هرچه هست خواست خدایانی بی‌اخلاق است.

این در حالی است که دستگاه فکری و عملی سقراط-افلاطون نشان می‌دهد که اخلاق، تعیین‌کننده بایدها و نبایدهای زندگی عملی انسان است که باید جهت رسیدن به نیک‌بختی و سودمندی حقیقی خود رعایت کند. بنابراین نقش نظام اخلاقی در مسائل اجتماعی و سیاسی می‌بایست از پس جایگاه هستی‌شناسانه آن ایجاد شود که نشان‌دهنده سودمندی حقیقی است. در نظام اخلاقی سقراط، عدالت هم در جامعه و هم در زندگی شخصی فرد، به واسطه مبادی هستی‌شناسانه او، یعنی جایگاه حقیقی انسان و دیگر موجودات در برابر خدا و واقعیت معنا می‌یابد (افلاطون، قوانین، ۹۰۳).

۴. تبیین اخلاق در نظام فکری سقراط-افلاطون

۴-۱. فضایل و ارتباط آن‌ها با یکدیگر

همان طور که در محاورات پروتاگوراس و منون مشاهده می‌شود، سقراط همواره در تبیین مفهوم فضیلت و یافتن معیار نیک‌بختی، به دنبال تعریف واحدی می‌گردد که به طور کلی برای تمامی فضیلت‌هایی که انسان‌ها به دنبال آن‌ها هستند، صادق باشد (یگر، ۲۰۱۴، ۷۲۸-۷۲۵). بنا بر عقیده او، این تعریف واحد ایده‌ایست که ورای تمامی مفاهیم کثیر هم‌سنخ با خود قرار داشته و دربرگیرنده آن‌ها است. در واقع، آن مفهوم منشأ تمامی مفاهیم اخلاقی بوده و ارتباط و انسجام میان آن‌ها را معین می‌کند (افلاطون، فیلیس، ۱۵-۱۶).

سقراط در بحث با پروتاگوراس به تعریف فضیلت، اجزاء آن و ارتباط هریک از آن‌ها با یکدیگر می‌پردازد. او در این راستا، دو نوع رابطه را میان مفهوم فضیلت و اجزاء آن در نظر می‌گیرد و سپس به بررسی هریک می‌پردازد. نوع اول حالتی است که فضیلت مفهوم مستقلی دارد که از اجزاء متفاوتی تشکیل شده است. این اجزاء مانند قسمت‌های مختلف چهره، هریک با جزء دیگر متفاوت بوده و تأثیر متمایزی دارند. نوع دوم حالتی است که فضیلت مفهومی واحد و اجزائی هم‌سنخ با خود دارد که تفاوت این اجزاء در شدت و ضعف آن‌ها است (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۲۹).

پروتاگوراس مفهوم فضیلت و ارتباط آن را با فضایی چون دین‌داری، خویشن‌داری عدالت و شجاعت، از نوع اول می‌داند چراکه در نظر او، بسیاری کسانی که شجاع‌اند اما عادل نیستند و یا عادل‌اند بی‌آنکه خویشن‌دار باشند. همچنین او در ابتدای بحث، تأیید می‌کند که تشابهی بین فضایل و تأثیر آن‌ها وجود ندارد (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۲۹). سقراط در بررسی نظر وی، ابتدا امری را که

لازمه تمایز کامل فضایل از یکدیگر و سپس تشابه آنها است، تبیین می‌کند. طبق استدلال او، مفاهیمی که هیچ شباهتی با یکدیگر ندارند، در حقیقت مفاهیم متناقضی همچون دانایی و نادانی محسوب می‌شوند. از سوی دیگر با بررسی فضایل گوناگون، تشابه میان آنها را نمایان می‌سازد. برای مثال، عدالت را اعم از دین‌داری دانسته و معیار هر دو را، عمل بر اساس حق می‌داند. سپس با تبیین شباهت میان فضایل دیگر و استناد به لزوم متناقض بودن مفاهیمی که به‌طور کامل متمایز از یکدیگرند، تشابه امور را معلول منشأ واحد آنها می‌داند (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۳۳-۳۳۰).

سقراط عدالت و خویش‌داری را نتیجه ایجاد نظم در روح انسان می‌داند که این نظم در پرتو دانایی و با کشف و پایبندی به اصول حقیقی تحقق می‌یابد. بنا بر گفته وی، خویش‌داری پیروی از خرد بوده و دانایی اندیشیدن برای یافتن معیارهای صحیح و مطابق با حقیقت است. شخص خویش‌دار از آنجایی که ذیل قوه خردمندی بر نفس خود حکمرانی می‌کند، می‌داند که کدام یک از امور مایه نیک‌بختی اوست. در نتیجه همان امور را طلب کرده و از آنچه موجب بدبختی او خواهد شد، اجتناب می‌کند (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۵۸-۳۶۰).

به عنوان مثال، او در تبیین فضیلت شجاعت نیز میان شجاعت و بی‌باکی تفاوت قائل است و تنها شجاعت را از انواع فضیلت می‌شمارد چراکه شجاعت، معلول شناخت انسان از حقیقت عملی است که قصد انجام آن را دارد؛ زمانی که عملکرد انسان بر اساس آگاهی از حقیقت نیکی و بدی امور و شناخت ملاک تعیین خطرناکی و بی‌خطری است. در حالی که، بی‌باکی انسان تنها در صورتی شجاعت محسوب می‌شود که در اثر شناخت وی از نیکی عملی خاص برانگیخته شود. در غیر این صورت، بی‌باکی ناشی از نادانی اقدامی نسنجیده بوده و به‌مثابه دیوانگی است (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۵۰).

سقراط بر مبنای تعاریف فضایل و بررسی منشأ آنها، تبیین می‌کند که فضیلت در دانایی است چراکه انسان دانا بر اساس اصول حقیقی و مؤثر عالم عمل می‌کند. در واقع انسان دانا، به شناخت حقیقت رسیده و این شناخت علت تمام بروزات و فعالیت‌های او خواهد بود. دیگر اعمال او بر اساس تعاریف عرفی از مفاهیم اخلاقی که لزوماً مطابق با حقیقت هریک از مفاهیم نیستند، نبوده، بلکه دستورات اخلاقی زندگی او بر اساس دانش وی نسبت به حقیقت نیکی و بدی است و به آنچه واقعاً بر حیات او مؤثر است، مربوط می‌شود (بنسون، ۲۰۱۳، ۴۷۲-۴۷۱).

بنا بر آنچه تا اینجا گفته شد، در راستای تأکید بر عدم امکان جدایی فضایل از یکدیگر می‌توان گفت که فضیلت به تبع نیک‌بختی معنا می‌یابد. در واقع فضیلت، امری است که توسط معیار حقیقی نیک‌بختی انسان معین می‌شود و بر این اساس، هر امری که انجام آن موجب نیک‌بختی انسان شود، فضیلت خواهد بود. در نتیجه، از آنجایی که علت و غایت تمامی فضایل، نیک‌بختی انسان است، امکان تمایز و تضاد میان فضایل وجود ندارد. چنان که سقراط می‌گوید، «اگر کسی یکی از آنها [فضیلت‌ها] را داشته باشد، بالضروره باید همه اجزاء دیگر را نیز دارا باشد» (افلاطون، پروتاگوراس، ۳۲۹). بنابراین از آنجایی که تمامی مصادیق فضیلت معلول دانایی‌اند، اگر کسی متخلق به یکی از انواع فضیلت باشد، به میزان آگاهی وی از معیارهای درست و حقیقت امور، لاجرم فضایل دیگر نیز در وجود او پدیدار می‌شود.

در چنین تبیینی که سقراط از منظومه فضایل و نیک‌بختی حاصل از آنان ارائه می‌دهد، می‌بایست تحقیق کرد که دانایی از منظر او چه ویژگی خاصی دارد که می‌تواند چنین نقش مهمی را برای نظام اخلاقی سقراط ایفا کند. در بخش بعدی، به پاسخ این پرسش خواهیم پرداخت.

۴-۲. ایده خیر و دانایی به آن؛ سرمنشأ تمامی فضایل

در محاورات افلاطونی، سقراط نشان می‌دهد که دانایی در هر موضوعی سودمند و مایه نیک‌بختی نبوده بلکه موضوع عالی‌ترین دانش‌ها که در هر حالتی انسان را به نیک‌بختی می‌رساند، ایده خیر است. تمامی امور نیک و فضایل به جهت بهره‌مندی از ایده خیر سودمند بوده و موجب نیک‌بختی انسان‌اند (افلاطون، جمهوری، ۵۰۵). او اثبات می‌کند که معنای فضیلت، پیوندی عمیق با دانایی آدمی نسبت به ایده خیر دارد که قابل تحویل به مهارت، شخص، یا نتیجه‌ای خاص نیست بلکه دربرگیرنده آنها بوده و به نوعی در مقام علت برای تمامی امورات نیک و فضایل گوناگون می‌باشد (لائرتیوس، ۲۰۱۶، ۵۶). در واقع سقراط برای تمامی انسان‌ها، مستقل از جایگاه و سرمایه ایشان، وابسته به استعداد آنان در یافتن حقیقت امور و معنای حقیقی نیکی و بدی امکان نیل به نیک‌بختی را در نظر می‌گیرد.

سقراط معتقد است که در صورت عدم شناخت ایده خیر، هیچ چیز برای انسان سودمند نبوده و حتی اگر تمامی دانش‌ها را به دست آورد، در حقیقت صاحب معرفت و دانایی نخواهد شد: «اعتقاد من این است که اگر کسی نداند عدالت و زیبایی به چه علت خوب‌اند، نخواهد توانست چنان‌که باید از آنها پاسداری کند، و گمان می‌کنم کسی که خود «خوب» را نشناسد نخواهد توانست عدالت و زیبایی را بشناسد.» (افلاطون، جمهوری، ۵۰۶-۵۰۵).

بنا بر گفته وی از یک سو ایده خیر علت هستی تمام موجودات و رشد حقیقی آنان است و از سوی دیگر، نه تنها ایده خیر علت وجود موضوعات شناختنی است بلکه قابلیت شناسایی تمامی این موضوعات نیز، معلول آن است (افلاطون، جمهوری، ۵۰۹-۵۰۸). بنابراین می‌توان گفت که شناسایی حقیقی یا دانایی، برآمده از ایده خیر است و به پشتوانه آن، موجب نیک‌بختی انسان و وحدت‌بخش تمامی فضایل می‌باشد. چرایی فضیلت‌مندی انسان در پرتو دانایی، شناخت ایده خیر است که در واقع شناخت منشأ و معیار اصلی نیکی و بدی تمامی امور بوده و جایگاه و انتظام تمامی موجودات عالم را معین می‌سازد.

چنان‌که سقراط در فیلیس بیان می‌کند جهان هستی را، عقل و دانشی ورای آن منظم ساخته و اداره می‌کند. او این نظم و تدبیر را به علت وجود تمامی موجودات هستی یا همان ایده خیر نسبت می‌دهد به عقیده وی خرد و دانایی در مراتب حقیقت، با علت حاکم بر تمامی موجودات هستی، از یک سنخ است؛ چنان‌که می‌گوید: «[دانایی] اگر عین حقیقت نباشد، نزدیک‌ترین چیز به آن است» (افلاطون، فیلیس، ۳۰-۲۸). بنابراین روح انسان با بهره‌مندی از قوه دانایی می‌تواند جایگاه حقیقی امور و مفاهیم را ذیل ایده آن‌ها که خود، معلول ایده خیرند تبیین نموده و بدین ترتیب آن‌ها را در راستای پیمودن به نیک‌بختی منظم سازد.

۴-۳. فضیلت‌مندی روح در پرتو پابندی به حقیقت

همان‌طور که در بخش‌های پیشین مطرح شد، کالیکلس نیک‌بختی و فضیلت را در عدم پابندی به هرگونه اصول و قوانین محدودکننده در زندگی انسان می‌داند. سقراط ذیل مثالی، چنین معنایی از فضیلت و نیک‌بختی را نادرست دانسته و به تبیین معنای حقیقی آن می‌پردازد. به عقیده وی، تمامی فنون و هنرها همواره اصلی معین را در ضمن خود دارند که تمامی اجزاء و امور مربوط به خود را ذیل آن اصول منظم می‌سازند. در واقع این اصول، جایگاه هر جزء را مشخص کرده و اجزاء را به یکدیگر مرتبط می‌سازند. غایت و سامان حقیقی هر فن و هنری نیز، در ایجاد این نظم و سازگاری اجزاء آن با یکدیگر پدید می‌آید (افلاطون، گرگیاس، ۵۰۳).

سقراط، در راستای ایجاد نظم درونی برای هر شخص، نشان می‌دهد که انسان‌ها می‌بایست به اصولی ثابت و برآمده از حقیقت هستی پایبند باشند. پابندی به این اصول، نظام متناسب با روح انسان را نتیجه داده و مایه فضیلت و نیک‌بختی او خواهد شد

(افلاطون، گریاس، ۵۰۳). از این سخن و آنچه در بخش قبل بیان شد می‌توان نتیجه گرفت که این اصول، در واقع همان اصول برآمده از ایده خیرند که سر منشأ هستی و انتظام عالم و موجودات است. بنابراین روشن می‌شود که چرا سقراط فضیلت‌مندی را نتیجه نظم روحی انسان‌ها می‌داند؛ انسان بهره‌مند از قوه عقل و خردورزی با شناخت ایده خیر به دانایی حقیقی رسیده و به دنبال آن به اصولی پایبند خواهد شد که سامان بخش روح او و حرکت آدمی به سوی خیر است. به‌طور کلی سقراط هدف زندگی را در خویشتن‌داری و کسب فضیلت می‌داند. بنا بر آنچه تا کنون مطرح شد، مشخص می‌شود که این هدف در کشف حقیقت و شناخت عوامل نظم‌دهنده روح آدمی تحقق می‌یابد. او ذیل این بحث، بقای جهان و موجودات آن را نیز معلول خویشتن‌داری و عدالت می‌داند (افلاطون، گریاس، ۵۰۷-۵۰۸). از این سخن با آنچه درباره نظام درونی روح انسان می‌گوید، می‌توان نتیجه گرفت که اساس نظام اخلاقی سقراط، منطبق با نظم حاکم بر هستی است. انسان نیز به عنوان موجودی در هستی، تحت تأثیر نظم حاکم بر آن قرار دارد و می‌بایست برای سعادت خود، خانواده و جامعه پیرو آن اصول باشد. در محاورات افلاطونی، در نامه دهم عالم هستی چنین تصویر می‌شود:

آنکه تمام جهان را می‌گرداند و می‌پرورد، همه اجزاء جهان را به‌نحوی که برای بقا و کمال تمام جهان ضروری است، منظم ساخته و سامان بخشیده است. از این‌رو هر جزئی به اقتضای وظیفه‌ای که به‌عهده‌اش گذاشته شده است، همواره اثر می‌کند و اثر می‌پذیرد. برای هر جزء کوچک فرماندهی گماشته‌اند که کوچک‌ترین حرکات آن را به‌نحوی که برای کمال و نیک‌بختی کل ضروری است، رهبری می‌کند. تو خود نیز، ای جانور زیور فانی، یکی از آن اجزاء کوچک هستی؛ هر جنبشی که از تو سر می‌زند در خدمت آن کل است و مراد از هستی تو، هستی و کمال آن است. ولی تو از این نکته غافل می‌دانی که هر چه گام به عرصه هستی می‌گذارد برای آن است که آن ذات ابدی که هسته اصلی حیات هر چیزی است. قرین نیک‌بختی باشد. همچنین نمی‌دانی که جهان برای تو نیست بلکه تو برای آنی. هر پزشک و هر هنرمند، هر چه می‌کند برای آن است که تمام اثرش به نیک‌ترین وجه درآید. بنابراین هر جزئی را برای کل بوجود می‌آورد نه کل را برای اجزاء. علت ناخشنودی تو این است که نمی‌دانی هر چه برای تو نیک است همان است که برای نیک‌بختی آن کل ضروری است و بنا بر قانون علیت، نیک‌بختی کل مایه نیک‌بختی توست (افلاطون، قوانین، ۹۰۳).

بر این اساس و از اصول اخلاقی نظام فکری سقراط-افلاطون می‌توان در پاسخ به تفکر سوفیست چنین گفت که پیروی از اصول حقیقی عالم و تمکین به عدالت حقیقی نه تنها موجب اسارت و بدبختی انسان نیست بلکه لازمه پیمودن مسیر نیک‌بختی است. وی در نظام اخلاقی خود، خویشتن‌داری را به‌مثابه مانع‌تراشی و سرکوب تمایلات انسان نمی‌داند بلکه معتقد است که خویشتن‌داری، زمامداری نفس در پرتو به کارگیری خرد و با تکیه بر معیارهای حقیقی است که انسان را به خواسته اصلی او می‌رساند.

بنابراین لگام‌گسیختگی و لذت‌گرایی بی‌قید و شرط، در تضاد با حکمرانی آدمی بر نفس خویش قرار داشته و نوعی اسارت به شمار می‌رود. سقراط با تبیین معنای حقیقی نیک‌بختی و فضیلت، آزادی حقیقی انسان را در پایبندی به اصول حقیقت هستی می‌داند که با ایجاد نظم درونی موجب نیک‌بختی او خواهد بود.

نتیجه‌گیری

جریان فکری سوفیست‌ها، جریانی نشئت‌گرفته از روح حاکم بر جهان‌بینی یونانیان دوران کلاسیک است. یونانیان از طرفی ادعای جمع‌گرایی و گذشت از نفع شخصی داشتند و از طرفی دیگر با معیارهای فردگرایانه در دینداری، سیاست‌مداری و آداب اجتماعی و فردی عمل می‌کردند. این تناقض ۳۰۰ سال همراه زندگی فردی و اجتماعی یونانیان بود اما در قرن ۵ پ.م، همزمان با گسترش امپراتوری یونانی، به سمت جنبه فردگرایی منحل شد.

همان‌طور که یونانیان در پشت‌پرده جمع‌گرایی عرفی خود، به دنبال افتخارآفرینی‌های فردی و تقویت قوای خود بودند، سوفیست‌ها نیز آموزه‌های فردگرایانه‌ای را در بین مردمان یونان ترویج می‌دادند. سوفیست از طرفی حاصل از نوعی بحران و تناقضات درونی و از طرفی دیگر عامل افزایش تمامی بحران‌های اخلاقی شهر شده بود. سوفیست به مردمان یونان این جرئت را داد تا در سلب تمامی شئون نظام اخلاقی سنتی و آموزه‌های مربوط به آنان، دست به انکار معنی و هدف نهایی از امور پدیداری هستی زده و در راستای نیل به نیک‌بختی هرچه بیشتر، برای رسیدن به تمامی لذت‌های ممکن تلاش کنند.

اما سقراط به همراه شاگرد خود افلاطون برخلاف جریان فکری آموزه‌های سنتی و نوین یونانیان و سوفیست‌ها، همگان را دعوت به بازاندیشی درباره معنای نیک‌بختی می‌کند. سقراط با آشکار کردن نقصان فکری مردمان در اعصار گذشته و حال خود، به آنان نشان داد که توجه به امور پدیداری نمی‌تواند تبیین‌گر نیک‌بختی حقیقی و به دنبال آن ارائه اصول حقیقی و پشتیبان نظام اخلاقی باشد. او به صراحت نشان می‌دهد که سوفیست‌ها و یونانیان همگی چه در اعمال دینی سنتی و چه در مقام دموکراسی نوین، با تمام تعارضات ظاهری‌ای که دارند، به‌واقع مروجان فردگرایی بوده و در حقیقت از جایگاه واقعی انسان در نظام هستی دور می‌شوند.

او نشان می‌دهد که فضایل انسانی نه تنها با یکدیگر تعارض ندارند بلکه همگی منشأ واحد دارند. سقراط با معرفی ایده خیر معنایی کلی و جهان‌شمول از نیک‌بختی ارائه نمود که در انحصار اموری نظیر قدرت، ثروت، نام نیک و یا شخص و گروهی خاص نیست. در دستگاه فکری او دانایی به ایده خیر سرچشمه تمامی فضایل است. به همین دلیل انسان را موظف به تلاش برای شناخت ضرورت‌های حاکم بر هستی می‌داند و از او می‌خواهد که زندگی خود را وقف نیک‌بختی حقیقی و یافتن فضایل مترتب از آن کند. او با کاربست ایده خیر در تمام شئون هستی آدمیان، به آن‌ها نشان می‌دهد که تنها در نظر به ایده خیر-به‌عنوان علت وجود تمام موجودات هستی- است که می‌توان معنای نیک‌بختی را شناخت و به آن دست یافت. نیک‌بختی حاصل شده از این منظر، جایگاه انسان و حرکت او در هستی را مشخص می‌کند و به‌نوعی تمامی موجودات عالم را در جایگاهی متعین در نظمی ازلی و ابدی به جریان می‌اندازد و از طرفی دیگر، قرارگیری در این جایگاه و برقراری این نظم، متضمن نیک‌بختی انسان خواهد بود.

References

- Abdolrahimzadeh, N. (2015). GOD and human in world of Homer and Hesiodos, *Occidental Studies*, 6(1), 83-104. (in Persian)
- Benson, H. H. (2013). Socrates and the beginnings of moral philosophy in: C. C. W. Taylor, *Routledge History of Philosophy*, Translated by H. Fathi, Hekmat Publication. (in Persian)
- Guthrie, W. K. Ch. (1997). *A History of Greek Philosophy*, Vol. 10, Translated by H. Fathi, Fekr e Rooz Publication. (in Persian)
- Guthrie, W. K. Ch. (1997). *A History of Greek Philosophy*, Vol. 11, Translated by H. Fathi, Fekr e Rooz Publication. (in Persian)
- Jaeger, W. (2014). *Paideia*, Translated by M. H. Lotfi, Vol. 2, Kharazmi Publication. (in Persian)

- Kitto, H. D. (2014). *The Greeks*, Translated by S. Agheli, Mahi Publication.
- Laertius, D. (2016). *Lives of Eminent Philosophers: Socrates-Plato*, Translated by H. Kalbasi Ashtari, Moasseseh e Farhangi e Danesh va Andishe e Moaser Publication. (in Persian)
- MacIntyre, A. (2014). *After Virtue*, Translated by H. Shahriari; M. A. Shomali, Samt Publication. (in Persian)
- Plato. (2019). *Dialouges*, Translated by M. H. Lotfi & R. Kaviani, Kharazmi Publication. (in Persian)
- Price, A. W. (2013). Plato: ethics and politics in: C. C. W. Taylor, *Routledge History of Philosophy*, Translated by H. Fathi, Hekmat Publication. (in Persian)
- Saebi, Gh. & Eslami, S. (2019). Critical evaluation of Plato's theory of justice, *Journal of Philosophical Investigation*, 13(29), 282-298. (in Persian)
- Shafibeik, I. (2017). Socrates: moral reformer, *Journal of Philosophical Investigation*, 10(19), 231-252. (in Persian)
- Tajik Neshatiyeh, N. (2011). *Moral and Politics in Historical Socrates' Mind*, Negah e Moaser Publication. (in Persian)

